

УДК 431.9:(342.7-053.5:(347+347.6)(477)
DOI 10.32755/sjlaw.2024.03.087

Ребкало М. М.,

кандидат наук з державного управління, доцент,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-9633-5811

ВПЛИВ ГААЗЬКИХ КОНВЕНЦІЙ З МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА НА ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ТА СІМЕЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ: КОЛІЗІЇ І ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ

У статті розглянуто зміст кількох Гаазьких конвенцій з міжнародного приватного права. Проаналізовано основні положення їх позитивного впливу на цивільне та сімейне законодавство України стосовно механізму захисту прав та законних інтересів дітей. У зв'язку з цим визначено колізії, які виникли (можуть виникнути) при трансформації цих конвенцій до національного законодавства, та запропоновано шляхи їх розв'язання.

Ключові слова: Гаазька конференція з міжнародного приватного права, держави-учасниці конференції, права дітей, опіка, піклування, усиновлення, сімейне утримання, відповідність батьків, міжнародне стягнення аліментів, механізм захисту прав та свобод, цивільне та сімейне законодавство.

Постановка проблеми. Захист прав та інтересів дітей на сучасному етапі, як показує практика, є нагальною проблемою на більшості континентів Земної кулі. Унаслідок цього різні міжнародні організації (універсальні та регіональні) здійснюють заходи як для створення універсальних правових стандартів із захисту прав дітей, так і ефективних механізмів їхньої реалізації, застосовуючи при цьому норми публічного та приватного права. Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує останнє, оскільки саме воно захищає цивільні та сімейні права дітей. Зважаючи на це, певний інтерес викликає діяльність Гаазької конференції з міжнародного приватного права у сфері захисту прав дітей. Уперше Гаазька конференція була проведена 1893 року з метою всебічної підтримки уряду Королівства Нідерланди задля потреби у розв'язанні проблем міжнародного приватноправового характеру. До неї приєдналися 79 країн з різних континентів. У 1951 році Гаазька конференція затвердила Статут, який набрав чинності 1955 року, чим було

підтверджено її статус як міжнародної організації. Україна стала членом Гаазької конференції з міжнародного приватного права 3 грудня 2003 року. До 2009 року в рамках цієї організації було розроблено та ухвалено понад 40 конвенцій. Деякі з них Україна ратифікувала, а положення тих, які поки що не стали частиною національного законодавства, гармонізує до свого цивільного та сімейного права. Не залишаються поза увагою цього процесу й проблеми захисту прав дітей. Як показує правотворча та правозастосовча практика нашої країни, ця робота непроста й часто супроводжується виникненням певних колізій, які потребують розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження механізмів реалізації вимог Гаазьких конвенцій з міжнародного приватного права, що стосуються цивільних та сімейних аспектів захисту прав дитини, здійснили такі вітчизняні науковці, як: О. Заставна, О. Кучів, О. Матіяш, А. Романченко, Ю. Черняк, І. Чистякова, О. Широкова-Мурараш та інші. Проте багато питань, які перебували в полі зору вказаних науковців, не втратили актуальності й тому потребують, на думку автора, подальшої наукової розробки.

Мета статті. Проаналізувати сутнісні аспекти Гаазьких конвенцій з міжнародного приватного права щодо захисту прав дітей, їх вплив на вдосконалення положень чинного цивільного і сімейного законодавства України й на підставі цього визначити наявні колізії та сформулювати шляхи їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. У сучасному міжнародному житті з різних причин створюються проблеми і труднощі, що завдають великої шкоди інтересам неповнолітніх дітей, постійно ставлять під загрозу їхні права, які визначені в міжнародно-правових актах і національних законодавствах країн. Не залишилася осторонь цього процесу й Гаазька конференція, яка неодноразово затверджувала правові акти, спрямовані на вдосконалення міжнародного механізму захисту прав дітей. Унаслідок такої роботи було ухвалено низку угод міжнародного приватноправового спрямування. До них можна віднести: Конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, ратифіковану в Україні 2006 року; Конвенцію про захист дітей

та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення; Конвенцію про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей, ратифіковану Україною 2006 року; Конвенцію про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання, ратифіковану в Україні 2013 року, й інші. Зазначені вище міжнародні правові акти, як показала практика, своїми положеннями істотно розширили зміст та можливості міжнародного механізму захисту прав дитини, з одного боку, а з іншого – посприяли виникненню колізій при їх запровадженні в національні законодавства країн-членів Гаазької конференції.

Для більш детального розуміння ролі, яку відіграють вказані вище правові акти у процесі вдосконалення механізму регулювання цивільних та сімейних відносин, обтяжених іноземним елементом в Україні, доцільно розглянути кожен з них окремо. Так, у «Гаазькій конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» (1980 р.) встановлюються правила щодо забезпечення негайного повернення дітей, незаконно переміщених (утримуваних) у країнах-членах Гаазької конференції. Положення конвенції сформульовано таким чином, що вони заохочують країни, які її ратифікували, до ефективної реалізації права на опіку (піклування) та на доступ до дітей, які знаходяться під опікою та піклуванням за межами їх попереднього проживання (ст. 1).

У цьому документі визначено й умови, за яких дитина повинна бути захищеною від різних негативних проявів, особливо від викрадення. Серед них виділено такі: по-перше, дитина повинна постійно проживати на території держави-учасниці конвенції; по-друге, граничний вік дитини не має перевищувати 16 років. Характерною особливістю згаданої конвенції є встановлення правил, за яких переміщення або утримання дитини розглядається як незаконне й унаслідок цього дитина повинна бути поверненою до країни свого попереднього проживання. Серед цих правил виділено такі: під час переміщення дитини, щодо якої встановлено опіку (піклування), з однієї країни до іншої не були забезпечені в повному обсязі вимоги, визначе-

ні в конвенції як з боку опікунів (піклувальників), так і осіб, що були уповноважені давати згоду на переміщення або не заперечували проти переміщення; підставою для повернення дитини може слугувати ризик (загроза) заподіяння їй (дитині) фізичної або психологічної шкоди, або вона опинилася в нестерпних для неї умовах проживання (перебування); якщо дитина сама проти свого перебування в іншій країні, або досягла 16-річного віку, і при цьому компетентні органи можуть узяти до уваги її думку стосовно доцільності подальшого перебування у країні знаходження; якщо виникає ситуація, що може призвести до порушення загальноновизнаних принципів із захисту прав та основних свобод людини, визначених у міжнародних правових актах; для повернення дитини до країни свого попереднього проживання у конвенції встановлено термін не більше одного року. Згадані вище правила застосовуються виключно в контексті виникнення порушень унаслідок переміщення дитини в іншу країну на підставах встановлення опіки або піклування (ст. 3). Отже, висновок з цього можна зробити такий, що під час переміщення дітей, над якими було встановлено опіку або піклування, не виключається можливість виникнення різних правопорушень (у нашому випадку – викрадення).

З метою недопущення викрадення українських дітей іноземними громадянами, які прикриваються при цьому опікою (піклуванням), на нашу думку, виникає необхідність уточнення деяких положень цивільного та сімейного законодавства України. Так, згідно з ч. 1 ст. 244 Сімейного кодексу України опікуном (піклувальником) дитини може бути за її згодою повнолітня дієздатна особа. Отже, як громадяни України, так і іноземці на однакових правах можуть бути опікунами та піклувальниками. У ч. 1 ст. 212 цього Кодексу визначено вичерпний перелік підстав, які не дозволяють особам бути опікунами або піклувальниками. У цій статті встановлено додаткові обмеження для іноземців, які не можуть бути опікунами (піклувальниками), на підставі того, що вони не перебувають у шлюбі (крім випадків, коли іноземець є родичем дитини). А у ст. 251 Сімейного кодексу України визначено загальний порядок звільнення особи від обов'язків опікуна або піклувальника, якщо між нею та ди-

тиною склалися стосунки, що перешкоджають здійсненню опіки, піклування [2].

Деякі положення реалізації інституту опіки та піклування за участю іноземних громадян передбачалися у проєкті Закону «Про опіку та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, цивільна дієздатність яких обмежена», який, на жаль, не було ухвалено. У Законі України «Про міжнародне приватне право» у розділі 9 «Колізійні норми сімейного права» згадується виключно про усиновлення, що регулюється особистим законом усиновлювача або особи, яка підлягає усиновленню [3]. З огляду на це вважаємо за доцільне цей розділ доповнити нормою, в якій визначити, що опіка та піклування регулюється особистим законом особи, щодо якої такий статус встановлюється. Оскільки переміщення дитини може торкатися її особистих майнових або немайнових прав, які регулюються цивільним законодавством, тому, на нашу думку, є потреба в доповненні ст. ст. 76, 77 Цивільного кодексу України, де встановлені правила припинення опіки та піклування, нормами, в яких сформулювати підстави припинення опіки, піклування, обтяжених іноземним елементом.

«Гаазька конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей» (1996 р.) встановлює заходи, спрямовані на захист дитини та її власності, якщо остання присутня. Ця конвенція не містить точного визначення того, що стосується заходів захисту, однак умови, на підставі яких формується такий захист, наведені у ст. 3 [4]. Перелік умов не є вичерпним і застосовується до всіх дітей з моменту їх народження та до досягнення ними вісімнадцятирічного віку. Термін «відповідальність батьків» визначається у статті 1 (2) цієї конвенції і містить три складові: по-перше, юридично дитина повинна розглядатися як людська істота; по-друге, передбачається відповідальність і щодо власності дитини; по-третє, об'єктом відповідальності є законне представництво дитини [4]. Основним національним нормативно-правовим актом, який регламентує обов'язки батьків стосовно дітей, є Сімейний кодекс України. Однак не так часто згадуєть-

ся у цьому кодексі питання відповідальності батьків щодо дітей. Наприклад, у главі 15 «Обов'язок матері, батька утримувати дитину та його виконання» тільки у ст. 196 згадується про відповідальність батьків за прострочення сплати аліментів, оплати додаткових витрат на дитину [2]. На нашу думку, доцільно було б розширити відповідальність батьків за порушення, наприклад, обов'язків щодо утримання неповнолітніх дітей, обов'язків щодо утримання повнолітніх непрацевдатних дітей, обов'язків мати додаткові витрати на дітей, обов'язку піклуватися про добробут і розвиток своїх дітей та доповнити ними певні статті Сімейного кодексу України. А для того, щоб їх юридична сила поширювалась на відносини, обтяжені іноземним елементом, розділ 9 Закону України «Про міжнародне приватне право» доповнити нормою про цивільно-правову відповідальність батьків, у якій вказати, що такі відносини треба врегульовувати особистим законом дитини. Особливий ефект це мало б у випадку, коли за дитиною залишилося б і громадянство України, наприклад при усиновленні.

За останнє десятиліття спостерігається тенденція щодо зростання кількості випадків усиновлення іноземцями українських дітей, що, на наш погляд, є підставою до приведення законодавства України у відповідність до міжнародних стандартів загалом і конкретно до вимог «Гаазької конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення». Цілями цього міжнародного акта є забезпечення найкращих гарантій для дитини при здійсненні міжнародного усиновлення, створення міжнародної системи забезпечення таких гарантій та протидія викраденню, продажу, торгівлі дітьми. У рамках згаданої конвенції зазначено, що компетентні органи держави походження дитини повинні виконати такі дії: по-перше, встановити можливості усиновлення, яке найкраще відповідає інтересам дитини; по-друге, мають надати згоду на усиновлення (така згода не повинна надаватися за винагороду); по-третє, врахувати добровільне бажання та думку дитини з приводу свого усиновлення (ст. 4) [5]. У ст. 5 згаданого міжнародного акта наведено умову для іноземців щодо усиновлення, де зазначено, що цей процес можливий тільки після проведення з ними від-

повідних консультацій з цього питання та враховано дозвіл національних компетентних органів на виїзд дитини до країни свого майбутнього проживання. Питання усиновлення дітей іноземними громадянами регламентовано ст. 69 Закону України «Про міжнародне приватне право», ст.ст. 13, 283–287 Сімейного кодексу України, ст.ст. 36, 37 Закону України «Про охорону дитинства» [6]. У ч. 4 ст. 283 Сімейного кодексу України йдеться: «На усиновлення дитини іноземцем потрібна згода центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей». Загалом це відповідає змісту ст. 4 «Гаазької конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення». Отже, положення згаданої конвенції в цілому враховані при формуванні норм національного законодавства стосовно міжнародного усиновлення.

У «Гаазькій конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання» (2007 р.) передбачено вимоги щодо забезпечення швидкого, ефективного стягнення аліментів у випадках проживання одержувача та платника аліментів у різних державах, тобто ми маємо справу з міжнародними приватноправовими відносинами. Конвенція передбачає правило, що аліментні зобов'язання батьків стосуються їхніх дітей, які не досягли 21 року (країни-учасники мають право знижувати цей вік до 18 років). У розділі 2 цього документа встановлюється механізм співпраці державних органів країн-учасників, уповноважених сприяти стягненню аліментів. На виконання цього положення країни-учасниці повинні створити уповноважений орган (в Україні – Міністерство юстиції), який сприятиме стягненню аліментів, забезпечуватиме можливість отримання безкоштовної юридичної допомоги, виявлення боржника або кредитора, допомагатиме в отриманні інформації про доходи боржника або кредитора та проведення процедур з примирення. У розділі 5 цієї конвенції сформульовано процедури визнання та виконання рішень судових, адміністративних органів або аліментних угод. Таке рішення може містити положення про індексацію, відсотки, визначення витрат (ст. 19). За неможливості визнання рішення повністю у ст. 21 конвенції допускається виконання частини рішення [7]. Для реалізації цієї

конвенції Міністерство юстиції України затвердило «Інструкцію про виконання в Україні Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання». У ній передбачено, по-перше, стягнення аліментів та інших видів утримання на користь осіб до 18 років, по-друге, визначено механізм таких стягнень. Останній передбачає звернення зацікавлених осіб із заявою до Міністерства юстиції або його регіональних органів. Наказом передбачені такі заяви: про визнання чи виконання іноземного рішення про стягнення аліментів; про виконання рішення українських судів; про вирішення питання про стягнення аліментів в іншій країні, у тому числі з вимогою встановлення батьківства; про вирішення питання про стягнення аліментів в іншій країні у разі неможливості визнання та виконання іноземного рішення. Разом із заявою необхідно подати його переклад офіційною мовою країни, в якій проживає іноземний батько, а також документи, що підтверджують викладені факти. Після отримання заяви Міністерство юстиції протягом 30 днів перевіряє вказану в ній інформацію, заповнює формуляр та направляє його до відповідного органу іноземної держави [8]. Отже, національна правова регламентація в цілому не містить колізій стосовно регулювання аліментних зобов'язань, обтяжених іноземним елементом, разом з тим питання вікового цензу на право отримання аліментів, тобто до 21 року, на нашу думку, доцільно погодити з вищезгаданою конвенцією.

Висновки. Таким чином, слід зазначити, що розглянуті Гаазькі конвенції створюють розгалужений міжнародний механізм захисту особистих майнових та немайнових прав дітей згідно з принципом найкращого забезпечення інтересів дитини, визначають порядок та підстави повернення неповнолітніх осіб до держави їх постійного місця проживання (хоча строк в один рік для реалізації цього завдання, на наш погляд, великий), а також у них визначено умови щодо здійснення батьківської відповідальності та сплати аліментів на користь дитини. Оскільки Україна є членом Гаазької конференції, то перед нею стоїть завдання якомога ефективніше реалізовувати положення цих конвенцій. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне:

– по-перше, унормувати положення з призначення опіки й піклування, які обтяжені іноземним елементом, у національному законодавстві України, а саме: до розділу 9 Закону України «Про міжнародне приватне право» внести норму, якою врегулювати опіку та піклування особистим законом особи, щодо якої встановлено вказані юридичні факти; статті 76, 77 Цивільного кодексу України «Припинення опіки» та «Припинення піклування» доцільно доповнити нормами, в яких сформулювати підстави припинення опіки, піклування, які обтяжені іноземним елементом;

– по-друге, розширити перелік підстав відповідальності батьків щодо дітей та внести їх до Сімейного кодексу України, а для того, щоб їх юрисдикція поширювалась на відносини, обтяжені іноземним елементом, розділ 9 Закону України «Про міжнародне приватне право» доповнити положенням про відповідальність усиновлювачів, опікунів чи піклувальників на підставі особистого закону дитини за умови збереження за останньою громадянства України;

– по-третє, віковий ценз на право отримання аліментів у відносинах, обтяжених іноземним елементом (в Україні – 18 років), на нашу думку, необхідно погодити з Гаазькою конвенцією про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання, де встановлено 21-річний вік, та внести це доповнення до «Інструкції про виконання в Україні Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання», затвердженої наказом Міністерства юстиції.

Список використаних джерел

1. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей: міжнародний документ від 25.10.1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text (дата звернення: 03.06.2024).

2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.

3. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422.

4. Гаазька конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відпові-

дальності та заходів захисту дітей : міжнародний документ від 19.10.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/973_002 (дата звернення: 03.06.2024).

5. Гаазька конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення : міжнародний документ від 29.05.1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text (дата звернення: 05.06.2024).

6. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.

7. Гаазька конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання : міжнародний документ від 23.11.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_112#Text (дата звернення: 07.06.2023).

8. Про затвердження Інструкції про виконання в Україні Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання : наказ Міністерства юстиції України від 15.09.2017 р. № 2904/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1150-17#Text> (дата звернення: 10.06.2024).

Rebkalo M.,

PhD in Public Administration, Associate Professor,

Chernihiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-9633-5811

THE IMPACT OF THE HAGUE CONVENTIONS ON PRIVATE INTERNATIONAL LAW ON THE FORMATION OF A MECHANISM FOR THE CHILDREN'S RIGHTS PROTECTION IN THE FIELD OF CIVIL AND FAMILY LAW IN UKRAINE: COLLISIONS AND SOLUTIONS

The actuality of the topic of the article is primarily determined by the fact that in recent decades, with the growth of globalization, social relations of a private legal nature have increasingly gone beyond the scope of national legislation, and this has led to legal conflicts complicated by a foreign element. Many international organizations, including the Hague Conference on Private International Law, are engaged in developing unified solutions to such situations. The agenda of the Hague Conference on Private International Law includes issues of international cooperation to create an effective mechanism for protecting the children's rights and interests. As practice shows, this topic is driven by the need to: protect the individual in the process of countering attempts of international child abduction; protect children and cooperate in intercountry adoption; regulate parental responsibility for the provision of custody, care and international recovery of child support and other types of family maintenance. The article analyzes the essential

provisions of the Hague Conventions on Private International Law relating to the protection of civil and family rights of children and their impact on the formation of modern Ukrainian legislation regulating relations in this area. The article points out the need to bring certain provisions of the Civil and Family Codes of Ukraine and the Law of Ukraine on Private International Law into compliance with the requirements set out in the Hague Conventions on Private International Law. As a result, the author formulates some proposals that should be introduced into the current legislation of Ukraine regulating legal relations for the protection of children's rights burdened by a foreign element.

Key words: *The Hague Conference on Private International Law, States parties of the Conference, children's rights, guardianship, custody, adoption, family maintenance, parental responsibility, international recovery of child support, mechanism for the protection of rights and freedoms, civil and family law.*

References

1. The Hague Conference (1980), *On the civil and legal aspects of international child abduction* : Convention, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text (accessed 03 June 2024).

2. Ukraine (2002), *Family Code of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

3. Ukraine (2005), *About international private law* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

4. The Hague Conference (1996), *On Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Cooperation Regarding Parental Responsibility and Child Protection Measures* : Convention, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/973_002 (accessed 03 June 2024).

5. The Hague Conference (1993), *On the protection of children and cooperation in the field of interstate adoption* : Convention, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text (accessed 05 June 2024).

6. Ukraine (2001), *About the protection of childhood* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

7. The Hague Conference (2007), *About the international collection of alimony for children and other types of family support* : Convention, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_112#Text (accessed 07 June 2024).

8. Ukraine (2017), *On the approval of the Instructions on the implementation in Ukraine of the Convention on the international recovery of child support and other types of family support* : Order, Ministry of Justice of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1150-17#Text> (accessed 10 June 2024).